УДК 821.161.—2

Портрети і профілі поетів української діаспори в художньо-літературному колажуванні Михайла Слабошпицького

(за книгою М. Слабошпицького "25 поетів української діаспори")

Лариса Горболіс,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української літератури
Сумського державного педагогічного
Університету ім. А.С. Макаренка

У статті на основі літературно-художнього видання М. Слабошпицького "25 поетів української діаспори" висвітлюються важливі факти життя і творчості українських письменників в еміграції, причини їхнього виїзду з Батьківщини та умови мешкання і праці за кордоном, їх участь у збереженні українського слова на чужині.

Ключові слова: *українське слово, поет, Батьківщина, еміграція*

Самотність у них, поетів нашої еміграції,
була в ширшому розумінні — це самотність
у чужому краю. Були вони — бо вони
поети — й окремими з-поміж усіх.
М. Слабошпицький

Про українських письменників закордоння уже мовилося чимало. Книга М. Слабошпицького "25 поетів української діаспори" (К.: Ярославів вал, 2006) — літературно-художнє видання про три літературних покоління від Юрія Клена до Леоніда Лимана, про письменників, кожен із яких, виповнивши себе в країні страхом бути знищеним, пройшовши щаблі переслідувань і зневаги, поневірянь і в'язниць, або, вирвавшись "зі смертельних обіймів голоду" (М. Слабошпицький), опинилися на чужині.

Зібрані під однією обкладинкою матеріали прикметні органічним поєднанням різнопланового фактичного матеріалу (листи, спогади, публіцистика, художні твори тощо) та гранично межованих із переживаннями автора аналітичних оцінок-коментувань. Останні, як видається, — результат особистих зустрічей М. Слабошпицького з українськими поетами, які залишили Батьківщину, та підсумок багаторічних роздумів над їхньою долею.

Цей матеріал покликаний на основі книги **М. Слабошпицького "25 поетів української діаспори"** заглибитися у факти життєтворчості поетів, виявити й осмислити в багатогранно поданих портретах і профілях українських письменників прояви *тривання-підтримання-утривавлення* українськості, що осенсовлювала їхнє життя на чужині.

Українських поетів діаспори об'єднувала любов до України, прагнення реалізувати свій творчий потенціал. Доля вготувала цим талановитим українцям чужину — випробування на національну гідність в умовах і обставинах інших країн, на міцність того посутнього, що убезпечує людину від підлості, зради, зневіри, нечесності, меркантильності й духовної глухоти.

У кожного письменника, що про нього йтиметься у цьому матеріалі, було своє шестя до українського слова, скоординоване традиціями виховання чи зумовлене певними впливами. Так, наприклад, зауважував про своє глибоке козацьке коріння Євген Маланюк: його прізвище зазначене в реєстрах старшини періоду Хмельниччини. Очевидно, варто говорити про незаперечний вплив на свідомість майбутнього письменника Євгена Маланюка й дідової хати, у якій "панував дух віків, старовинного побуту, тисячолітніх звичаїв і обрядів та свідомого, що так скажу, "україноцентризму" (в свідомості діда не українці були безсумнівними "унтерменшами")" [3; 74].

До п'яти літ чула лише українське слово Н. Лівацька-Холодна, родина якої мешкала на хуторі біля Золотоноші на Черкащині. До українства й мови їй не довелося йти — "вона все це мала й понесла з собою як своє ім'я", — наголошує М. Слабошпицький [3; 223] і додає: "Дитинство в хуторі над Дніпром стало для неї спогадом про втрачений рай, про світло гармонії. Вона часто поверталася до нього в своїх віршах (особливо пізніших літ), згадуючи все, що з чого воно складалося. І воно переслідувало її звуками, які, мов далекі зорі, світяться в її рядках урочистими лексичними раритетами" [3; 223—224].

Проте декому з майбутніх письменників довелося входити в українську літературу з російськомовного оточення. Як відомо, починали писати твори російською мовою Леонід Мосендз, Юрій Дараган, Михайло Драй-Хмара, Юрій Клен, Оксана Лятуринська. Їхній світогляд формувався переважно в російській культурі. Але всі вони пережили глибоку переоцінку вартостей. Наприклад, у родині Мосендзів українську мову використовували лише в спілкуванні з простолюддям. Розповіді про козацтво та гайдамаків, а також "Кобзар" Т. Шевченка викликали у хлопця інтерес до української історії. В одному з листів Леонід Мосендз зауважив про зміни, які сталися у його свідомості: "...до 1918 року я був російським (не малоросійським) патріотом", а вже "за один місяць з мене був український націоналіст. Бо, прочитавши історію Грушевського, доти незнану мені, я захлиснувся від величі того народу, з якого пішли мій дід, моя ма-

ти, мій батько, серед якого жив, виріс і якого доти не смів знати я" [3; 126].

Під впливом збірки Олександра Олеся "З журбою радість обнялась" почала писати українською Оксана Лятуринська.

Мати й тітка-опікунка (грузинки за національністю) виховували Юрія Дарагана "яко росіянина": хлопець не чув української мови, читав лише російськомовні книжки й мріяв стати російськомовним поетом. "І як же воно сталося, — запитує М. Слабошпицький, — що він опинився в абсолютно непрестижному, тисячу разів упослідженому, сто разів розгромленому українському таборі?.. Звідки взявся Дараган? Звідки взялися "пражани"? [...] Загадка, феномен. Простір для гіпотез. Скільки їх пішло в чужу культуру, ставши її творцями. Колоніальні народи завжди були донорами імперій. Та чимало їх поверталося з російського середовища, з російської літератури до українського слова!" [3; 52]. Цікавим з цього приводу є пояснення самого Юрія Дарагана, наведені М. Слабошпицьким: "...твердо знаючи, що я "малорос" і нащадок запорозького сотника, у травні я вже був членом Петербурзької української військової ради і розумом твердо рішив, що я мушу завжди бути у ґрунті тієї російської модифікації (як я тоді рахував малоросів), до якої я належу по крові. У кінці 1917 року я вже був у Києві. Думкою ніколи не зрадив українству, а серцем? Серцем українізувався поступово. Найбільш помагали наша пісня і наша історія, що часами наповнює тебе божевільною гордістю, а часом так нелюдськи бичує ганьбою і соромом..." [3; 53].

Австрія, Аргентина, Німеччина, США, Чехословаччина, Швейцарія тощо — країни, які прийняли наших співвітчизників, котрих на Батьківщині нищили, підозрювали, арештовували, за якими стежили "для годиться", "для порядку", "для залякування" [3; 657].

В Україні для цих талановитих людей склалася парадоксальна ситуація: тут їхній інтелект був не потрібним, зайвим, а головно — небезпечним, позаяк міг розхитати такі, здавалося б, непорушні мури тоталітарного режиму, консолідувати непокірних, розбудити приспаних, упевнити заляканих. Інтелектуал в Україні не міг реалізувати себе в "сродній праці" — так держава чинила найбільше зло перед своїми громадянами. Тому є підстави потрактовувати еміграцію українських письменників за кордон як бунт інтелекту проти насилля.

Вони залишили батьківщину, яку щиро любили і якої страхалися. Згодом про страх жити в СРСР розповість письменник Леонід Лиман, написавши "Повість про Харків" — твір про страх, "про великий, неосяжний, непоборний, неусвідомлений страх індивіда бути самим собою. Про страх перед майбутнім, від якого персонажі не сподіваються нічого доброго. Водночас це повість про людей, що не тільки не знайшли, а не шукали себе, і можливо, вони так і не стануть собою. І це також повість про перше покоління тих, кого у світі назвуть гомо совєтікус" [3; 715]. А Іван Багряний у статті "Чому я не хочу вертатись до СРСР?" так напише про свій страх бути знищеним у радянській країні: "Тую "родіну" я пройшов від Києва до Чукотки, до Берингової протоки й назад. Пройшов під опікою опричників з ГПУ-НКВД, переходячи поступово через всі митарства... ціла молодість похоронена там. А решта життя прожита в загальному концентраку, ім'я якому СРСР, де така категорія людей (а саме категорія політично неблагонадійних) позбавлена права голосу й приречена на вічний стан моральної депресії, не кажучи вже, що вона часто позбавлена праці й життєвих засобів і вічно загрожена новими арештами та ув'язненнями..." [3; 715].

Початок дороги на чужину в кожного з письменників був складним, сповненим переживань і небезпеки. Так, скажімо, Олег Зуєвський (родом із Полтавщини) був примусово вивезений до Райху, працював на фабриках і фермах, з 1949 р. перебував у США. Як остарбайтери потрапили до Німеччини Леонід Полтава, Василь Барка. Втекла до Німеччини, щоб уникнути шлюбу з нелюбом, 17-річна Оксана Лятуринська, нелегально перейшовши кордон, а потім перебравшись до Чехословаччини. 1943 р. разом із батьками залишив село під Ніжином, утікаючи від совєтів до Австрії, Ігор Качуровський. Згодом він у збірці "Над світлим джерелом" (1948) напише:

Мене колись не брала жодна сила,
І спробує, було, та не здола.
Я з того покоління, що війна скосила,
Із знищеного голодом села,
З народу, здесяткованого тричі,
З тих, кому смерть сто раз гляділа в вічі [3; 584].

Освічені, патріотично налаштовані українці, які могли багато зробити для своєї країни, змушені були поневірятися по світах, гибіти на важких, почасти непосильних роботах, знемагати від пекучої думки про неможливість самореалізуватися. "Не уявляється, — пише М. Слабошпицький про Василя Барку, — що міг робити корисного для рейху цей слабосилий інтелектуал, який нічого не вмів, зате знав світове малярство й письменство й орієнтувався в світі Данте. Добре, що йому пощастило прилаштуватися коректором в українському видавництві в Берліні" [3; 485].

У таких складних умовах доводилося виживати усім емігрантам. В Аргентині Ігор Качуровський працював вантажником на залізниці, асфальтував вулиці, а в години відпочинку вивчав іспанську мову й писав твори. "Наївно уявляти, що Америка розпростерла гостинно обійми, вітаючи політичних емігрантів СРСР, — зауважує М. Слабошпицький про тих, хто потрапив на континент. — Попервах їм довелося тут дуже важко. Місце під сонцем нікому задарма не давалося" [3; 632]. Вони мусили його виборювати — фізичними зусиллями, здібностями, інтелектом.

Надзвичайно промовисто характеризують цей складний етап входження в інший геокультурний простір рядки з вірша Ігоря Качуровського "Пригадались далекі дороги" зі збірки "В далекій гавані":

Наше плем'я завзяте і вперте:
Мов кровинки народнього болю,
Ми таки просочились на волю
Між кістлявими пальцями смерти.
І не той уже світ біля мене.
Кораблі і матроси на трапах,
І п'янкої магнолії запах,
І бамбуку царство зелене.
І цікаво б нині зустріти
Тих, що з нами пройшли крізь негоди,
Відтворити разом пережите
На жорстоких шляхах свободи... [3; 588].

Близькі за настроєвістю й рядки поезії Олекси Веретенченка:

Падають сніжинки на мертвий брук,
Прахом пахнуть міста чужинні.
Навзаході сонце, мов жовтий павук
У срібнобілому павутинні.
.....
Знов на серце лягла зима.
Узялися кригою дні прожиті.
І нічого дивного нема
В цьому дивному світі [3; 564].

На думку М. Слабошпицького, "без Веретенченкових поезій психологічна картина української людини поза Україною буде далеко не повна. Відтворивши трагізм воєнної доби й українську людину в загалом чужій війні, він глибоко сказав про зустріч наших вигнанців із чужиною, про конфлікт української і західної ментальності" [3; 564]. Скорбота й смуток виповнюють усі поезії Олекси Веретенченка.

Але, що прикметно, в складних умовах чужини українські письменники мали головні надбання: збережене життя й українське слово, що употужнювало чуття приналежності до нації й допомагало облаштувати світ довкола себе. Очевидно, саме ці умови мав на увазі М. Слабошпицький, коли писав про родину Юрія Клена у період між еміграцією з Радянського Союзу й початком Другої світової війни: "Хоч і складно Бургардтам було проіснувати на випадкові підробітки вченого, але тут (у Німеччині. — *Л. Г.*) він не чекав арешту і не знав небезпек та тих принижень, які були його супутниками в СРСР" [3; 18].

Як відомо, чимало українських письменників — Борис Олександрів, Олег Зуєвський, Оксана Лятуринська, Богдан Кравців, Юрій Дараган, Ігор Качуровський, Іван Багряний та ін. — потрапили до таборів переселенців (Ді-Пі, з англ. Displaced Persons, скорочено: D. P.), що, власне, й допомогло їм вижити. Для талановитих людей це був період не лише складних випробувань та самоствердження, а й переосмислення та переоцінки минулого, про що так пише М. Слабошпицький: "Маланюк пристрасно запитував себе і своїх ровесників, як сталося, що всі вони, озброєні духом великої ідеї і великої віри, зазнали поразки й опинилися поза Батьківщиною в оцих таборах, як у гетто. Не могли дати їм відповіді вчорашні бойові командири, не знаходили вони її й у тих нечисленних книжках, які трапляли їм до рук... Вони пробували самі дати собі відповідь" [3; 52]. Про табори Ді-Пі невдовзі розповість у своїй сатиричній повісті "Антон Біда — герой труда" Іван Багряний.

Серед голоду і холоду, розчарувань та зневіри, скажімо, Юрій Дараган не тільки "не заломився, а й знайшовся на силі дати відповіді на всі "чому"? і стати духовним предтечею того, що назвуть Празькою школою в українській поезії" [3; 52]. Атмосферу туберкульозного шпиталю в Шипюрно, де згасало життя багатьох не достріляних у боях вояків, яких тут скосили сухоти" [3; 52], Юрій Дараган передав у написаних у листопаді 1925 р. поетичних рядках:

Бисть тишина — в Шипюрні, у шпиталі
Бисть тишина та міні-козаки,
Що від сухот мовчазними вмирали...
Бисть тишина безмежної тоски...
.....
І осінь йшла... і плакали безрадно...
Рік двадцять другий — мовчазний відчай...
В таборі мряка — наче сивий ладан,
І напівтемний з сахарином чай... [3; 53].

Щоб сховатися від пильного ока радянських служб, письменники змінювали свої справжні прізвища — Дмитро Ніценко в еміграції став Дмитром Нитченком, Василь Очерет — Василем Баркою, Олександр Грибінський — Борисом Олександровим... Як зауважує М. Слабошпицький, "чимало наших людей, потрапивши тоді в інші країни, ретельно замітали за собою всі сліди. Вони потерпали за своїх рідних, які лишилися в Україні" [3; 683]. Ігор Качуровський, укладаючи своєрідний реєстр представників покоління Другої світової війни в українській літературі, зазначав тих, хто сховався за псевдонімом: Юрій Балко, Богдан Бора, Микола Верес, Діма, Олег Жданович, Ігор Журливий, Володимир Кримський, Євген Крименко, Андрій Легіт, Микола Скеля, Яр Славутич, Олександр Смотрич, Ганна Черінь, Іван Чернятинський [див.: 3; 683].

Із виїздом за кордон життєпростір українських письменників поділився не на свій/Україна і чужий/закордон (позаяк вони не почувалися своїми у своїй країні), а на там/Україна і тут/еміграція. Світ, у який вони потрапили, був чужим-іншим, і вони, вирвавшись із радянської несвободи, мали "стати собою в Іншому" [1; 331], знайти прихисток для своїх здібностей і таланту. Вони прийшли "творити Україну поза Україною" [...] "Неповерненці", які вибрали свободу і про яких (і про себе також) так сказав У. Самчук: "Ми не емігранти. Ми посланці українського народу у світ заходу і світ поза ним..." [3; 32].

Опинившись за кордоном, українські письменники мали б потрапити в заздалегідь прогнозовану обставинами ситуацію вибору: писати українською мовою чи мовою країни, яка їх врятувала і надала прихисток. Проте вони були свідомі обов'язку творити велику літературу, працювати для свого народу з українським словом — так видиктовували їхня внутрішня культура, виховання, історія народу, до якої вони були причетні, й багатолітній досвід предків.

Українські письменники і українська мова в еміграції рятувалися разом, їхня участь у цьому процесі була обопільною: письменники рятували мову, а мова рятувала їхню суть. Так спрацьовувала актуальна для нашого народу сентенція, що її у свій життєтворчості намагалися дотримуватися українські патріоти в усі часи, як, скажімо наш сучасник Юрій Іллєнко, який зауважив: "Захисти мову — і мова захистить тебе".

Звернення українських поетів у діаспорі до рідної мови було природним, логічним і закономірним, тому що 1) практикодосвід українця рідною мовою — це реалізація генетичної інформації (у тому числі й у межах інокультури); 2) українські митці потрапили в Інший світ із корпусом своїх, їм добре зрозумілих слів, які допомагали упорядкувати цю іншість, а також із "естетичною вартістю звуків" (І. Качуровський) рідної мови — із семантикою, ритмікою і фонікою, витвореними ландшафтом їхньої Батьківщини, з енергією й орбітою рідних слів, адже, як стверджує П. Мовчан, "у кожного слова — своя орбіта, свої сусіди в системі того чи іншого сузір'я. Завдяки цьому й досягаються гармонія у мові, де закони, себто синтаксис і граматика, не нав'язані слову, а самим словом зумовлені. Якщо ж слово випадає з своєї орбіти і переміщується із одного сузір'я в інше — виникає хаос. Хаос мислення, деформація психіки" [4; 91].

Потенціал звуків рідної мови, які викликали асоціації, образи на чужині створювали таку духовну матрицю буття, яка допомагала б сприймати новий світ і переживати його рідною мовою. Письменники реагували на Інший світ українським словом, від чого світ ставав ближчим і зрозумілим. Так українське слово допомагало адаптуватися до іншого контексту, спростити агресію чужого й набути новий досвід, адже, як стверджує Г. Сиваченко, "еміграція... хоча й руйнує звичний світ усталених вартостей, проте будує нову візію та збагачує новим досвідом" [2; 246].

Українське слово вступало у позитивні зв'язки з Іншим світом, щоб урятувати свого носія. У цих інших реаліях письменники ще раз переконалися в тому, що мову не можна заборонити. Рідна мова знаходить інше "місце мешкання" й осенсовлює життя свого носія. Особливо це характерно було для таборів Ді-Пі, де ук-

раїнські емігранти залишалися українцями в Іншому.

Страх бути знайденими совєтами й примусово репатрійованими не залишав українських письменників. Як, скажімо, Богдана Кравціва, який із цієї причини довго дистанціювався від українського громадського життя у таборі і лише згодом почав довіряти людям, а потім став активним членом МУРу. Не виключено, що саме неспокій, відчай, незадоволення і загроза смерті активізували потенційні можливості Богдана Кравціва, адже саме ці відчуття, на думку Ж.-П. Сартра, "приводять до самоаналізу, який може завершитися висновком про потребу самореалізації" [1; 324].

Зміна координат простору не змінила сутності українських письменників, позаяк її зберегла мова. Тут, на чужині, вони пройшли складний шлях "ствердження через слово" (П. Мовчан): самовизначення, самозбереження, самотворення, самореалізація. Це етапи вистражданого ним шестя в Україну, адже кожен із них мріяв повернутися у вільну й незалежну Україну, позаяк розумів себе частиною загальнонаціонального культурного простору.

Отже, вибір письменниками мови був свідомим та обґрунтованим. Із цих позицій зрозумілою є відповідь Василя Барки, який на запитання, чи не вважає, що його набагато більше знали б у світі, якби він писав англійською, сказав: "...автор-українець, пишучи по-англійськи, мав би більшу популярність. Але в поезії переважно забезпечує найкращі осяги мова, сприйнята з молоком матері. Тут справа вільного вибору. Можу судити тільки про власну долю; замість додати до американсько-англомовних поетів (що і самі якось не дуже приточуються в суспільстві) ще одного другорядного — я, на відміну, вирішив писати по-українськи до кінця моїх днів, маючи особливу мету і обов'язок..." [3; 490]. Позицію письменника так прокоментував М. Слабошпицький: "Він узяв собі в душу й на плечі велику мету та великий обов'язок. І виконав свою обітницю" [3; 490].

Для багатьох українських письменників в еміграції творчість рідною мовою була не лише обов'язком, але й потребою. Це засвідчують наведені М. Слабошпицьким у книзі "25 поетів української діаспори" факти їхніх біографій. Так, скажімо, автор констатує, що у Вестфалії Юрій Клен створив поему "Прокляті роки", написав більшість віршів, що згодом складуть збірку "Каравели". "Перед тим, — додає М. Слабошпицький, — написав низку поезій німецькою, навіть створив нею поему "Жанна д'Арк", однак щось у ній його не задовольнило й він переписав її українською. Очевидно, навіть будучи німцем, добре знаючи німецьку мову й живучи в німецькомовному середовищі, він таки остаточно відчув, що він — український поет" [3; 18]. Головний образ у творчості Юрія Клена — Україна, що засвідчують, скажімо, і поезії "Божа мати", "Мандрівка до сонця", цикл "У Первозданного на горах", поема "Україна", у якій показовими є такі рядки:

Тобі, праматір, шлю привіт
З років, що час їх порохом укриє.
Та що тобі пісні цих клятих літ
І чорний жах, що вовком виє!
Це нам стерні глухий простір
І без кінця безрадісні блукання.
Тобі ж, тобі краса далеких зір
І злота заграва світання [3; 31].

За спостереженнями сучасників Юрія Клена, у нього про Німеччину лише одна поезія — "Франкфурт на Майні". Але й та лише літературна ремінісценція до "Фауста" Гете. Цей, безперечно, показовий факт творчості Юрія Клена не залишився без коментаря М. Слабошпицького: "Справді, дивовижний феномен у всій світовій літературі. Представник іншої "групи крові" відчуває себе сином саме України, а водночас так беззастережно й свято вірить у месіанську її роль. Саме вона, Україна, стверджує поет у "Попелі імперій", протистоїть чорним інфернальним силам у світі. Етнічний німець бачив світ українськими очима, сприймав його українським серцем" [3; 32].

В інокультурних обширах відбулося своєрідне переформатування обов'язків українських письменників: 1) вони мали убезпечитися від асиміляції в світі іншої культури; 2) маючи право на українське слово, вони мали й обов'язки перед ним, адже слово вимагало поваги, прагнуло розвитку, неперервних зв'язків із українською літературою та світовим письменством (наприклад, являти себе в перекладах). Ці обов'язки могли виконати лише націєзорієнтовані й україноцентричні носії, які не допустили б, щоб "з слова вивітрилася його біографія" [4; 152].

Українське слово письменників в еміграції було протестом проти насилля, проти тоталітарної радянської системи, яка вигнала їх із батьківщини. Українці за кордоном створювали острівці духовності, що були покликані зберігати українське слово, традицію, культуру, національну ідентичність. Так, скажімо, з 1939 р. у Берліні редагував спеціальні газети для українських робітників ("Голос", "Вісті", "На шахті", "Україна") Богдан Кравців. У роки війни Німеччини з Радянським Союзом його читачами були остарбайтери. "Пафос усіх його публікацій — оборона українського імені й українського слова", — висновує М. Слабошпицький [3; 325]. Із 1949 р. Богдан Кравців працював у США співробітником газети "Свобода" й журналу "Сучасність". В українському видавництві "Голос" у Берліні працювали Василь Барка, Анатолій Калиновський, а згодом Ігор Костецький, Леонід Полтава, Михайло Ситник, Тодось Осьмачка. "Матеріалу для часопису не бракувало нам ніколи, — згадує Ганна Черінь, — бо при видавництві згуртувалися мало що не всі відомі на еміграції письменники і журналісти. Тільки, шкода, німці нас дедалі тяжче притискали, не дозволяли нічого, що могло би пропагувати вільну Україну, а натомість вимагали до глупоти нудної і безглуздої агітації за гітлерівську Німеччину, васалом або навіть рабом якої бути є велика честь... Редактор Кравців робив усі можливі маніпуляції, щоб протягнути в газету свіже українське слово, щоб підтримати на дусі знедолених і оплюгавлених українських "остарбайтерів", для котрих наша газета властиво і була призначена. Німці вимагали від острівців, щоб ті, грубо і брутально биті в лице, вихваляли зі сльозами радости "прекрасну Німеччину"!" [3; 376].

Кожен із українців на чужині здобував собі місце під сонцем. Ігореві Качуровському, наприклад, в Аргентині вдалося стати вільним слухачем Графотехнічного інституту (на зразок літературного інституту), згодом читати там лекції. А потім і вести курси давньої української літератури й давньослов'янську мову на курсах славістики при Католицькому університеті, потім російську літературу при університеті Спасителя в Буенос-Айресі. Після переїзду у 1969 р. до Німеччини він працював у літературній редакції радіо "Свобода", викладачем в Українському вільному університеті, де згодом після захисту докторської дисертації читав курси "Напрямки української літератури", "Українська література між двома війнами", "Віршознавство", "Основи аналізу мовних форм". У Мюнхені вийшли друком його "Строфіка" (1967), "Фоніка" (1984), "Нарис компаративної метрики" (1985).

У таборі у Зальцбурзі підготував до видання свою збірку "Мої дні" 25 літній Борис Олександрів. Про книгу схвально відгукнувся Юрій Клен: "Поезія Бориса Олександрова відзначається чудовою українською мовою і навіть у мелодійній українській поезії надзвичайною мелодійністю [...]. Може, не буде перебільшенням сказати, що він є наймелодійнішим з наших поетів [...] Ті вірші так і просяться на музику" [3; 658—659]. Як бачимо, чужина не знівелювала й не спотворила звукової самобутності слова в поезії українця, і головно тому, що у письменника було жагуче бажання 1) зберегти самобутність української мови в інокультурному просторі; 2) утривавити зв'язок із традиціями українського письменства. Так українська мова в еміграції уникала "статусу" зникомої, а створені нею художні зразки були органічною складовою українського культурного організму.

Але дивує, зауважує М. Слабошпицький, "чому людям, які існували серед невідомості про завтрашній день, було "до поезії"? Тим більше, що табірний контингент — то ж не тільки інтелігенція. Було там і чимало людей, які не могли похвалитися доброю освітою" [3; 658]. Чому Василь Барка заговорив після десятилітньої мовчанки лише 1943 р. у бомбованому Берліні? "Вогонь, чад, страх, смерть, — пояснює М. Слабошпицький. — І по такій довгій перерві — після німого десятиліття — йому знову почали писатися вірші. Незбагненно, бо ж важко уявити собі, щоб за таких умов заговорили творчі стимули. Але це так. Саме в тих "межових ситуаціях" у ньому озвалося поетичне натхнення" [3; 486].

Українські поети в екзині поступово налагоджували зв'язки зі світом. Це було складно, проте можливо й, головно, потрібно, позаяк жили з надією на повернення в Україну. Своєю працею (видання книг, періодики, виступи на радіо, робота в громадських організаціях тощо) вони створювали в чужокраї умови для українського слова й ореальнювали його, наприклад, у працях із виразною націєтворчою спрямованістю, порушуючи питання геополітики, культури, виховання, а також проблеми державності, історичних пракоренів, шляхів розвитку національного мистецтва тощо: "Нариси з історії нашої культури", "малоросійство" Євгена Маланюка, "Сучасна українська поезія", "Націоналістична культура" Олега Ольжича, "Бій за українську літературу", "Сучасність і культура", "Призначення України", "Чорноморська доктрина" Юрія Липи, "Національна ідея і "Націоналізм", "Чому я не хочу вертатись до СССР?" Івана Багряного тощо. Вони прикметні своєю актуальністю, аналітичністю й глибиною думки, як, скажімо, рядки зі статті Юрія Липи "Сучасність і культура":

"Нація — це живий організм, що підлягає еволюції і змінам. Ясна річ — супроти цього, — що програма "національного мистецтва" не сміє бути мертвою, не сміє спутувати життя. Але саме оте життя мусить бути нерозривно зв'язане з рідною землею. Всяке велике мистецтво виростає органічно з певного середовища і нерозривно зв'язане з ґрунтом, на якому воно росте й росло. Наслідувати чужинні досягнення мистецтва без уваги на те, чи ті чужинні здобутки відповідають власній духовній структурі та власним потребам — родить анархію, родить щось штучне, неорганічне і фальшиве в мистецтві, що стає на перешкоді його природного розвитку. Така — інспірована чужинними досягненнями — мистецька продукція стає бездомною, а незабаром — безхарактерною. В додатку вона — на дальшу мету — безплідна. Тому що бракує їй допливу життєвих соків, що їх може дати лише власне середовище, власний край. Вага власного середовища, власної традиції та власної творчої ініціативи не заступить ніщо інше. Під теперішню пору національному мистецтву припадає важке завдання зберігати величезну частину скарбу духовної культури нації, скарбу, зараженого на небувалі небезпеки. Може, не помилюсь, коли гадаю, що найпевнішим провідником на дорозі до високоякісного національного мистецтва є — попри солідне вміння свого ремесла — любов до Батьківщини" [цит. за: 5; 65]. Як бачимо, український письменник порушував важливі питання внутрішнього потенціалу української літератури, виявляв джерела її потужності й шляхи розвою.

Українське слово в еміграції проговорювалося в побуті, на громадських зібраннях, на радіо, в пресі й головно — в художніх творах, реалізуючись в образах, асоціаціях, звуковій оркестровці, підтекстах тощо. Це означало, що українські письменники були свідомо налаштовані на українські основи. І тому природно, що ключовим у їхніх художніх творах був образ ріднокраю, як у поемі Олекси Веретенченка "Чорна Долина":

Немов молитва найсвятіша,
Зринає дим із димаря [3; 568].

Це поема про відступництво, провину й покуту. Українці, яких Сірко з козаками визволили з ясиру, не хочуть повертатися в Україну:

Не всі ви хочете додому
На Україну, до Дніпра,
Бо вже статарили малечу,
Бо вже чужі батькам старим.
Що ж — ваша воля. Не перечу,
Ідіть собі, хто хоче в Крим.
.....
І думав він: свої біжать...
Пішли, пішли... Куди? У Крим!
Так ось за кого мерла рать...
Невір-земля дорожча їм... [3; 569].

Митці надавали особливого значення художньому образу — його глибині, багатогранності й смисловій місткості, адже, очевидно, розуміли слово як прадавній інформаційний код, який творить підтекст — одну з ознак художності. Так, скажімо, Вадим Лесич зауважував: "А щодо слова, то воно основний засіб, яким ми послуговуємося в поезії. Це матеріал, яким ми орудуємо. Слово існує не тільки як звук і семантичне поняття. Воно має свою історію, має свої наверстування, — є слої слів. І часом треба докопуватися, розвивати їх..." [3; 518]. Далі письменник підкреслює природну здатність українця внутрішньо реагувати на слово, у процесі творення звуку, слова апелювати до прапам'яті: "Ви чуєте, ваше вухо диктує вам, як має бути. Надавши слову особливий, найвластивіший вам кольорит, відхиливши його дещо від норми, тої абсолютної, — ви надаєте слову унікальний смак, який у моєму відчутті, здається, кращим, ніж той, який вживав би нормативно" [3; 518]. Ці зізнання митця про "секрети творчості" суголосні з ідеями українського ученого Олександра Потебні про внутрішню і зовнішню форми слова.

Вроджене чуття допомагало талановитим українцям зберегти суть слова, його глибину й історичне звучання. Твори поетів української діаспори були формою існування національної ідеї. Принципи українства, національно-визвольної ідеї, концепти чину, віри, свободи — ключові в поетичному доробку письменників української діаспори, навіть попри тривожну настроєність окремих творів, як, скажімо, поезії **Олекси Веретенченка "Український збіджений народе"**, написаний 1942 р.:

Український збіджений народе!
Україно, мати січова!
Всі твої знамена і клейноди
Обікрала, знищила Москва.
Хай шаліють вороги неситі,
Ми не кинем вічне бороття!
Прийде час — і в західному світі
Зійде сонце нашого життя.
А тепер не чути серед степу
Орлього клекання угорі,
Славу про Хмельницького й Мазепу;
Не співають сиві кобзарі.
Тільки чути гупання кайданів
В Соловках, в Сибіру, в Колимі —
То козацька нація гетьманів
Гине у московському ярмі.
Де поділись — усмішка весела
І купальські вогнища дівчат,
Де поділись українські села
І сади вишневі біля хат?
Щезло все в голодному пожарі,
Матері дітей своїх жеруть.
Божевільні люди на базарі
Людське м'ясо людям продають.
Щезло все... І всюди на руїнах
Бенкетують п'яні вороги.
Українці мруть на Україні,
Яничар як грязі навкруги.
Ні, ми ще обстанемо, як хмара!
Ні, ми ще ударимо, як грім! —
І коли за все приходе кара,
То якої кари треба їм?! [3; 566].

Переживання, художньо оброблені факти біографії письменників, дух і літера їхньої творчості колоритно й досить повномасштабно представлені у поезіях Ігоря Качуровського "Пригадались далекі дороги...", Оксани Лятуринської "На варті" (посвята Ю. Дарагану), "Пам'яті Т. Осьмачки" Бориса Олександрова. За півроку до своєї смерті Борис Олександрів так відтворив образ свого побратима:

Цей сірий плащ. І бриль. І буйні брови.
Чола ясного лінія крута.
Так, це Тодось... Гортанний виспів мови,
І саркастично складені уста.
Який же він інакший, незбагненний!
Все ніби так — і ніби все не так.
Поет, злидар. Бездомний і шалений,
Що по світах бродив, як вовкулак [3; 666—667].

Кожен митець використовував арсенал найбільш імпонованих його внутрішньому світу та індивідуальній манері образів. Так, скажімо, апелювання Бориса Олександрова до образів сонця, вітру, золотої нитки, калини, чайки, зір, неба без дна пояснюється його прагненням нового стилю, нової естетики. Про його твори так сказав Мирон Левицький: "Поезія Б. Олександрова не належить до спонтанно-емоційних виявів. Його творчість — це глибоко пережита і передумана лірика, сповнена спокійною мудрістю і зодягнута у філігранну форму поетичних картин... Основним мотивом його поезій є туга за сонцем, тобто за батьківщиною. Поет знає, що він ніколи не повернеться на Україну, і саме тому він думкою на тій межі, якої не дійти" [3; 656-657].

Життя людини в холодних обіймах чужини — головна тема поезії Бориса Олександрова "Вечірній дзвін", присвяченої батькові:

Ця нитка — золота чи срібна, чи проста,
Чи, може, лиш тоненька павутина,
Що з неї — ось — зривається людина
І в ніч, у глиб, у темінь відліта?
Мов краплі з гілки, скапують літа
Кудись туди, де тінь, і тлінь, і глина,
І ледве чутно пісня журавлина,
Мов пізній плач, з підхмар'я доліта.
Яка ж вона непевна і крута,
Життєва путь! Колиска... Домовина.
А поміж ними — цяткою — людина.
Приміткою — чи грішна, чи свята.
Кривавe сонце котиться на кін.
Вечірній дзвін. Сумний вечірній дзвін... [3; 675].

Туга за Батьківщиною, усвідомлення конечності життя й неможливості повернутися в Україну — проблеми, що ятрили душі митців.

Ще однією важливою ділянкою життєтворчості письменників української діаспори була їхня перекладацька діяльність, яка сприяла 1) знайомству широкого українського загалу зі світовими здобутками літератури; 2) популяризації українського слова; 3) оновленню естетичних засад рідної літератури; 4) утвердженню національної ідентичності тощо. Показовими є рядки з післямови Михайла Ореста до антології європейської поезії "Море і мушля": "Антології чужої поезії складаються для власної національної літератури, вливаються в її річище і ні в яке інше. Перекладна література [...] входить у склад національної літератури тому, що основною і глибоко інтимною ознакою останньої є мова" [3; 417].

Не уявляли себе без перекладацької діяльності Михайло Орест, Ігор Качуровський, Святослав Гординський; незаперечним авторитетом у перекладацтві був Юрій Клен. Робота над перекладами — вияв ще однієї грані таланту письменників діаспори. Перелік авторів, над творами яких працювали українські поети в еміграції значний — це твори митців різних літератур світу.

...Кожен поет української діаспори мріяв повернутися у вільну й незалежну Україну. Проте далеко не всім це вдалося. М. Слабошпицький подає цей сумний мартиролог:

1944 р. пішов у засвіти Юрій Липа,
1947 р. не стало Юрія Клена,
1959 р. відійшов у вічність Михайло Ситник,
1962 р. обірвалося життя Тодося Осьмачки;
1963 р. пішли за межу Іван Багряний і Михайло Орест;
1968 р. приніс смерть Євгенові Маланюку,
1990 р. зупинилося серце Леоніда Полтави...

Кожен із них служив українському народу своєю творчістю.

Література

1. Сартр Ж.-П. Моя перемога є чисто вербальною... // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. /За ред. М. Зубрицької. — Вид. 2, доп. — Львів: Літопис, 2001. — С. 327—348.

2. Сиваченко Г. Візія Франції в еміграційних творах Володимира Винниченка // Наукові записки. — Вип. 92. — Серія: Філологічні науки. — Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка. — С. 245—257

3. Слабошпицький М. 25 поетів української діаспори. — К.: Ярославів вал, 2006. — 728 с.

4. Мовчан П. Мова — явище космічне. — К.: Всеукраїнське тов-во "Просвіта" ім. Тараса Шевченка, 1994. — 168 с.

5. Янчук О. Пороги вічності Юрія Липи (Нарис життя і творчості) // Визвольний шлях. — 2000. — № 9. — С. 64—69.

Лариса Горболіс. Портреты и профили поэтов украинской диаспоры в художественно-литературном коллажировании Михайла Слабошпицкого (за книгой М. Слабошпицкого "25 поэтов украинской диаспоры")

В статье на основе литературно-художественного издания Михаила Слабошпицкого "25 поэтов украинской диаспоры" рассматриваются важные факты жизни и творчества украинских писателей в эмиграции, причины их отъезда с Родины, условия проживання и труда за рубежом, их участие в сохранении украинского языка на чужбине.

Ключевые слова: *украинское слово, поэт, Родина, эмиграция.*

Larisa Gorbolis. The Portrayals and Profiles of the Poets of the Ukrainian Diasporain in Literary and Art Collage by Myhailo Slaboshpytsky (by the Book of M. Slaboshpytsky "25 Years of Ukrainian Diaspora")

The article is based on M. Slaboshpytsky's literary and art edition named "25 Years of Ukrainian Diaspora" and elucidates the significant facts of life and creative work of Ukrainian writers abroad, the reasons of their exit and the conditions of their living and working in emigration, their participation in keeping Ukrainian language abroad.

Key words: *Ukrainian word, poet, Motherland, emigration.*